

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94 (37):[281.1]

Олена Чиркова (Київ)

ЮЛІАН АПОСТАТ

Наприкінці III-го – IV століттях основною для Римської імперії стала зовнішня політика щодо захисту вже здобутих територій, а також збалансування внутрішнього і релігійного становища. Якщо на територіях західних провінцій вдалося встановити відносну рівновагу, то на східних кордонах ситуація загострилася з приходом до влади перського царя Шапура II Великого (309-379 рр.).

Юліан народився в 331 році у родині Юлія Констанція, зведеного брата імператора Костянтина I, та Василики, дочки впливового сановника, при імператорі Ліцинії, Юлія Юліана. Його дитинство та молоді роки були не надто щасливими. У вересні 337 р. за наказом Констанція II були вбиті його батько, старший брат, дядько та шестеро кузенів, котрий звільняючись від двоюрідних родичів, закріплював владу у руках прямих нащадків Костянтина I, і насамперед собі. Залишилися в живих лише хворий Галл та малолітній Юліан.

Наступні роки життя напівв'язничного режиму в замку Мацеллумі (Каппадокія) – це роки постійного страху перед підозрілим Констанцієм II, роки ідейних пошуків, що зрештою призвели до таємного переходу із християнства до старої віри – язичництва. У 55-му листі (до александрійців) Юліан згадує, що він «еллін» вже дванадцятий рік. Лист написаний у 362 році [1]. Це – єдине свідчення про дату «навернення» Юліана, яке відноситься до 350 р. – кінця перебування в Мацеллумі.

Римському імператорові Констанцію II, після смерті його брата Костянтина II та страти Цезаря Галла, брата Юліана, конче була потрібна допомога в управлінні імперією та її захисті. Констанцій II залишився одноосібним правителем, в якого не було прямих нащадків. Молодий Юліан оголо-

шується Цезарем у листопаді 355 року і відправляється у західні провінції імперії задля захисту кордонів від нападів германців [2]. Сам Юліан у своїх листах стверджував, що він менш за все хотів бути імператором, а хотів присвятити себе філософії. Ще з юнацтва він полюбив філософію та риторіку.

Найбільший вплив на світогляд юнака справили лекції ратора Лібанія, переконаного прихильника старої віри, а також зятятого язичника Максима Ефеського. Ще з юнацтва Юліан був схильний до відновлення культу старих богів, протестуючи проти християнства, яке йому нав'язували. Але до певного часу змушений був приховувати це.

Для ведення нової війни з Перською імперією на Сході імператор Констанцій II потребував нових військових сил. Для чого затребував три легіони з Заходу у Юліана. Сам Юліан і галльські легіони виявили незгоду і протестували проти Констанція II. Вже у 357 р. війська у Галлії хотіли проголосити Юліана Августом, оскільки галльські легіони були набрані з місцевих жителів, котрі не хотіли полишати власних домівок та сімей [3]. Проте, скоріш за все малося на увазі, проголошення Юліана «імператором» у давньоримському сенсі цього слова, тобто як видатного полководця.

У 360 році війська в Галлії не підкорилися наказу Констанція II і проголосили Августом молодого Юліана [4]. Чи був бунт солдат в Паризіях стихійним, викликаний небажанням вирушати на Схід і намаганням зайняти привілейоване становище при новому Августі, чи він був інспірований Юліаном?

Основні джерела – Амміан Марцелін і Лібаній – надають інформацію, що Юліан зовсім не був причетним до організації

цього повстання. Листи його (9, 13), написані після бунту, свідчать про те, що проголошення імператором відбулося не з його волі [5]. Проте, Юліан не міг не передбачати можливості розриву з Констанцієм II та не думати про переворот, й це було цілком природнім. Більше того, вся логіка відносин з Констанцієм II говорила про те, що розрив є неминучим і заколот може стати єдиним засобом уникнути загибелі від руки імператора. Юліан не міг не хотіти влади, проте, будучи за нахилами більше кабінетним вченим, ніж політичним діячем, міг одночасно і боятись імператорської влади.

У поході проти повстанців 3 листопада 361 р. у м. Мопсукрені помер Констанцій II [6]. Після перевороту Юліан ще більше впевнився в тому, що боги обрали його знаряддям відновлення занепаłego язичництва. Юліан був визнаний Августом на всій території імперії. Прибувши до Константинополя, у сенаті 11 грудня 361 р. він оголосив почитання старих богів [7] та повернення вигнаних Констанцієм II християн та язичників [8]. Наслідком цього стало загострення ситуації на місцях, оскільки як християни, так і язичники, що повернулися, стали вимагати повернення храмів, споруд та привілеїв.

Розглядаючи церковну політику Юліана в короткий період його правління, передусім варто відзначити, що всі його розпорядження щодо відновлення язичництва стосувалися переважно Сходу та не зачіпали західних провінцій. Його укази та едикти, відносно християнства, які були видані у півторарічний період, не мали суворого систематичного вжитку й викликали смути та заворушення. Імператор позбавив християн викладання у школах, наклав на них окремий податок [9].

За філософсько-релігійними поглядами Юліан був еkleктиком: із різних релігійних вчень він вибирав те, що йому подобалося і було співзвучним з його світобаченням. Він виробив складну систему, що йшла у руслі пізнього неоплатонізму. Характерною рисою релігійної системи Юліана є намагання поєднати філософський монотеїзм з народним політеїзмом. Цілком ймовірно, що Юліан не помічав у християнства його кращих начал та не оцінив того, що в язичництві більше не було того живого духу, який міг би змагатися з християнством задля зміцнення та об'єднання імперії.

Вперше заворушення проявилися в Александрії з поверненням архієпископа Афанасія (день пам'яті (далі – д.п.) 18 січня, за старим стилем) та язичницьких жерців. Ця подія спровокувала вбивства аrianського єпископа Георгія, начальника монетного двору Драконція, коміта Діодора [10]. У відповідь Юліан вимагає вигнати Афанасія, як підбурювача. Цю ситуацію він використовує як привід для початку чистки державного апарату та війська.

Розуміючи що християни не висловлюють йому ані найменшої поваги, імператор Юліан на противагу їм виказує підтримку юдеям. Прикладом цього може служити те, що він дозволив відбудувати Єрусалимський храм, розраховуючи на їх фінансову підтримку. Ця справа виявилась марною, оскільки полум'я, яке виривалося з-під землі біля фундаменту, не давало можливості проводити будівельні роботи [11].

Для збирання коштів на війну Август обкладає населення особливим податком, і навіть наказує відбирати майно у християн. Священномученик Феодорит, пресвітер Антіохійський, із так званої «Золотої церкви», був страчений у 362 році (д.п. 08 березня) за протест проти розграбовування церкви на користь язичницького храму [12].

Трагізм діяльності імператора Юліана проявляється тоді, коли він зрозумів, що йому прийдеться зіткнутися з непередбачуваними перепонами. Ця обставина драгувала його та позбавляла рівноваги, саме тоді він забув головне правило своєї релігійної політики: не силувати чужі переконання та не йти супроти справедливості, не робити мучеників, бо це об'єднувало християн.

Віднімаючи майно у християн та ставлячись до них зневажливо, примушуючи приносити жертви чи приймати участь у жертвоприношеннях, Юліан позбавив себе підтримки деяких бойових командирів, які були християнами. Наприклад, майбутній імператор Валентиніан, який був начальником імператорських списоносців, був

засланий до пустельної фортеці, за те, що струснув краплю жертвовної води, а Іовіан відмовився від служби [13].

Як і попередні імператори Юліан плекав надію розгромити персів, військові дії проти яких тривали десятиліттями з перемінним успіхом. Станом на 360 р. перські війська захопили дві месопотамські фортеці – Аміду та Сингару.

Дізнавшись про зміну влади в Римській імперії, перський цар Шапур II присилає послів до Юліана, з пропозицією не починати нову війну за месопотамські території. Для цього він обирає послів з числа християн, вважаючи Римську імперію християнською, а саме Мануїла, Савела та Ісмаїла (д.п. 17 червня), сподіваючись, що єдиновірці знайдуть спільну мову, але не врахував, що Юліан став язичником. Посли відмовились приймати участь у жертвоприношеннях, за що були вислані у м. Халкідон, де були страчені у 362 році [14].

Юліан, не маючи ані часу, ані сил приборкувати міста, що відмовили йому у грошовій підтримці та населення яких не забажало приєднуватись до війська, оголосив їх проклятими. Серед таких міст були: Нізібія, Констанція, Кесарія Каппадокійська, Бостра, Антіохія, Пессинунт, Едесса на річці Євфрат. Імператор погрожує репресіями: «мечем, вогнем та вигнанням» усім жителям міст, які вочевидь були майже повністю християнськими, після повернення з перського походу [15].

Найбільші гоніння відбувалися в Антіохії, оскільки у цьому місті було призначено збір військ перед походом на Персію. Мученики воїни-щитоносці Ювентін та Максим повідомили християнам міста Антіохії про таємне скроплення жертвовною водою продуктів на ринку, за що були передані на суд імператора та страчені, начебто за неповагу до імператорської величі (д.п. 5 вересня) [16].

Християни Антіохії влаштували хресний хід з мощами св. Вавіли в передмісті в Дафні біля храму Аполлону. Мученик Євсигній, який був воїном ще за часів імператорів Діоклетіана, Костянтина та Констанція, був вбитий на 110 році життя під час саме цієї події (д.п. 05 серпня) [17].

Мученик Феодор – торговець, причетний до руйнування храму у Дафні, також був вбитий (д.п. 23 листопада). Інші учасники були відпущені, хоча Юліан пообіцяв їм помститись після повернення з походу на Персію [18].

Великомученик Артемій, сенатор, був керуючим майном за часів імператора Констанція II, в правління Юліана був військовим префектом Єгипту. Він прибув з військом до Антіохії, де збиралися війська перед походом на Персію. Артемій став свідком спалення кісток Іоанна Хрестителя, заворушень під час перенесення мощів св. Вавіли, визнав себе християнином, після чого був позбавлений військового поясу, катований та страчений (д.п. 20 жовтня) [19]. Таким чином Юліан сів неспокій у війську.

Незважаючи на знамення, яке жерці трактували як несприятливі стосовно початку походу: повінь в Єгипті, землетрус у Нікомидії та Константинополі, пожежа в Єрусалимі, а також було отримано письмове повідомлення з Риму, в якому йшлося, що за Сивіловими книгами, не треба починати похід у цьому році [20]. Юліан у своєму рішенні залишився непохитним. Не додало йому обачності навіть таке видіння, як величезна вогняна куля, яка прокотилася по небосхилу напередодні битви біля Маранги [21].

Його метою було завдяки перемозі над персами, здобути славу для себе і переконати «галілеян» у величч старих богів. Похід був не підготовлений ані стратегічно, ані тактично. А головне, імператору Юліану не довіряла значна частина солдат та офіцерів, крім його галльських легіонів.

Почався похід 5 березня 363 року. З самого початку війська переслідували негарази. Жара, посуха, хвороби, нестача провізії, доставкою якої займалась майже четверта частина війська. Частина воїнів вимагала повернення додому. У битві поблизу поселення Гукумбра Юліан карає частину військ, звинувативши їх у боягузтві.

Зрештою, сам Юліан був невпевнений у успіху цього походу. За відомостями Амміана, він 18 березня таємно зустрівся зі своїм родичем Прокопієм, передавши йому пурпурний плащ імператора (символ вла-

ди), та забажав, щоб Прокопій захопив верховну владу, як тільки надійде звістка про його смерть [22]. До того ж, вочевидь, Юліан побоювався заколоту у самому війську, особливо з боку християн, про що свідчать згадки у життях святих, як багато людей бажало смерті Апостату. Серед них – Василій Великий, який молився до ікони вмч. Меркурія, мч. Дидим Александрійський, прп. Публій пустельник, прп. Юліан молитвеник та ін.

У червні 363 р., здобувши першу перемогу, війська Юліана підійшли до перської столиці Ктесифону. Імператор вирішив, що йому не вистачить сил взяти місто, тому він відступив для з'єднання з резервними військами. Армія Юліана постійно вступала у періодичні сутички із загонами Шапура II.

Під час відступу від перської столиці Ктесифону Юліан був смертельно поранений. Стародавні історики та сучасні дослідники не дійшли спільної думки: ким саме (перс, римлянин, язичник, християнин) та якою саме зброєю (стріла, дротик, спис) був поранений імператор. Помер Юліан 26 червня 363 року біля Маранги [23]. Прокопій переніс його тіло в місто Тарс (Кілікія), де й поховав [24].

Наступним імператорам Іовіану та Валенту II довелося піти на мир на умовах персів на 30 років, втративши 5 провінцій в Месопотамії та Вірменію.

Юліан вірив у своє божественне призначення врятувати хворе суспільство. Спроба імператора Юліана завадити розвиткові християнства та повернути Римську імперію до язичницької релігії, за яку його згодом назвали Апостатом (відступником), була приречена на невдачу. Суспільство не сприйняло його реформ. Він був останнім язичником-філософом на Римському троні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Імператор Юліан. Письма [Електронний ресурс]. – Точка доступу: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Byzanz/IV/340-360/Julian_Apostata/Briefe/index.phtml
2. Евтропий. Краткая история от основания го-
- рода // Римские историки IV века. – М.: Изд-во РОССПЭН, 1997. – С.122.
3. Аммиан Марцеллин. Римская история / Под общ. Ред. В.П. Сальникова; Пер. с лат. Ю.А. Кулаковского и А.И. Сонни. – СПб.: «Ала-тейя», 2000. – С.112.
4. Там само. – С.193-196.
5. Император Юлиан. Письма [Электронный ресурс].
6. Феодорит, еп. кирский. Церковная история. // Пер. с греч. – М.: Изд-во «Российская политическая энциклопедия»; Православное товарищество «Колокол», 1993. – С.129.
7. Там само. – С.80.
8. Церковная история Эрмия Созомена Саламинского. – СПб.: Типография Фишера, 1851. – С.319.
9. Сократ Схоластик. Церковная история / Пер. СПбДА под ред. И.В. Кривушина. – М.: РОССПЭН, 1996. – С.135.
10. Аммиан Марцеллин. Указ. соч. – С.264.
11. Там само. – С.278.
12. Жития святых по изложению святителя Димитрия, митрополита Ростовского. Месяц март. Издательство прп. Максима Исповедника. – Барнаул, 2003-2004. – С.89-92.
13. Сократ Схоластик. Указ. соч. – С.134.
14. Жития святых по изложению святителя Димитрия, митрополита Ростовского. Месяц июнь. Издательство прп. Максима Исповедника. – Барнаул, 2003-2004. – С.187-192.
15. Император Юлиан. Письма [Электронный ресурс].
16. Жития святых по изложению святителя Димитрия, митрополита Ростовского. Месяц сентябрь. Издательство прп. Максима Исповедника. – Барнаул, 2003-2004. – С.76.
17. Жития святых по изложению святителя Димитрия, митрополита Ростовского. Месяц август. Издательство прп. Максима Исповедника. – Барнаул, 2003-2004. – С.40-41.
18. Жития святых по изложению святителя Димитрия, митрополита Ростовского. Месяц ноябрь. Издательство прп. Максима Исповедника. – Барнаул, 2003-2004. – С.300.
19. Жития святых по изложению святителя Димитрия, митрополита Ростовского. Месяц октябрь. Издательство прп. Максима Исповедника. – Барнаул, 2003-2004. – С.259-267.
20. Аммиан Марцеллин. Указ. соч. – С.279.
21. Секст Аврелий Виктор. Извлечения о жизни и нравах римских императоров. // Римские историки IV века. – М.: Изд-во РОССПЭН, 1997. – С.158.
22. Аммиан Марцеллин. Указ. соч. – С.281.
23. Речи Либания. / Пер. С. Шестакова. – Казань, 1914. – Т. 1. – С.384.
24. Аммиан Марцеллин. Указ. соч. – С.333, 349.

Олена Чиркова Юліан Апостат

Стаття присвячена розгляду внутрішнього положення Римської імперії часів правління Юліана

на II. З'ясовуються обставини намагання реставрації культу стародавніх богів на противагу християнству, на тлі підготовки до Перського походу.

Ключові слова: християнство, Апостат, гоніння, язичництво, культ, мученик

Елена Чиркова Юлиан Апостат

Статья посвящена рассмотрению внутреннего положения Римской империи времени правления Юлиана II. Выясняются обстоятельства попытки реставрации культа древних богов в противопоставлении к христианству, во время подготовки к Персидскому походу.

Ключевые слова: христианство, Апостат, гонение, язычество, культ, мученик

Olena Chyrkova Julian Apostat

The article deals with the internal situation of the Roman Empire during the reign of Julian II. Investigates the circumstances of attempts to restore the worship of ancient gods in opposition to Christianity, in preparation for the Persian campaign.

Keywords: Christianity, Apostat, persecution, yazychestvo, cult, martyr

Рецензенти:

Гребенников Ю.С., к.і.н., доцент

Тригуб О.П., к.і.н., доцент

Надійшла до редакції 01.12.2010 р.